

Eriks Jekabsons
(Ryga)

Stosunki między Łotwą i Białoruską Republiką Ludową w latach 1919-1921

Jednym z państw, które w 1919 r. Rząd Tymczasowy Łotwy traktował jako potencjalnego sąsiada, oprócz Rosji, Litwy, Polski i Estonii, była proklamowana w marcu 1918 roku Białoruska Republika Ludowa (dalej: BRL). Ponieważ państwo to nigdy nie zaistniało jako podmiot na mapie politycznej naszego regionu, istnieje tendencja przemilczania jego roli i znaczenia w kształtowaniu oblicza politycznego tej części Europy.

Od początku w obradach kończącej I wojnę światową konferencji pokojowej w Paryżu brała udział również delegacja BRL. Aktywnie współpracowała ona w rozwiązywaniu różnych problemów wynikłych po rozpadzie Imperium Rosyjskiego. W sierpniu 1919 roku przedstawiciele rządów Łotwy, Estonii, Ukrainy, Białorusi, Gruzji, Azerbejdżanu, narodów Północnego Kaukazu wnieśli protest przeciwko nadaniu przez Ententę prawa reprezentowania terytorium byłego imperium generałowi Kołczakowi. Delegacje wymienionych rządów domagały się uznania niepodległości swoich państw¹.

Pierwsze bezpośrednie kontakty między Łotwą a rządem BRL zostały nawiązane latem 1919 roku. W drugiej połowie lipca do Rygi przybył minister spraw wewnętrznych BRL Kuźma Tereszczenko, aby nawiązać stosunki z rządem Łotwy. 24 lipca w ryskiej rosyjskiej gazecie „Riżskoje Słowo” ukazał się wywiad, w którym białoruski minister informował o istnieniu państwa białoruskiego, oceniał jego stosunki z Polską i Litwą. Mówił także o decyzji zorganizowania zjazdu Białorusinów Wileńszczyzny i Grodzieńszczyzny oraz

¹ „Latvijas Sargs”, 20.08.1919.

o konieczności współpracy BRL z Litwą i Łotwą. Tereszczenko podkreślał, że głównym bieżącym zadaniem rządu BRL jest budowa armii. Liczył na pomoc Łotwy w jej organizacji oraz rozważał możliwości stworzenia wspólnego frontu przeciwko Armii Czerwonej². K. Tereszczenko złożył wizytę premierowi Łotwy K. Ulmanisowi i zaproponował otwarcie w Rydze białoruskiego konsulatu, co natychmiast zostało zaakceptowane przez rząd Łotwy³. Następnie K. Tereszczenko udał się do Estonii, a 18 września, wracając do Mińska z meldunkiem o wynikach wizyty w państwach bałtyckich, został aresztowany przez władze polskie. Wypadek ten potwierdzał prawdziwość twierdzeń samego K. Tereszczenko w Rydze o skomplikowanych stosunkach BRL z Polską⁴.

Konsulat BRL w Rydze rozpoczął pracę na przełomie lipca i sierpnia 1919 roku. Pierwszym konsulem został były oficer armii carskiej B. Szymkowicz. W drugiej połowie sierpnia konsul zwrócił się do rządu Łotwy, by wszystkich uchodźców białoruskich napływających z Rosji kierować do Wilna. Wystąpienie konsula zostało pozytywnie przyjęte przez rząd łotewski. 26 września nad wejściem do konsulatu BRL w Rydze uroczystie wywieszono biało-czerwono-białą flagę państwową⁵. Konsulat rozpoczął rejestrację chętnych do przyjęcia obywatelstwa BRL. Jako kryterium przyjęto urodzenie w granicach postulowanego państwa białoruskiego. Kwestią sporną w stosunkach z Łotwą była sprawa powiatu dźwińskiego, gdzie mieszało stosunkowo dużo Białorusinów. Sprawę pozostawiono do czasu rozstrzygnięcia przynależności tego terytorium. Miało to nastąpić w czasie wizyty misji dyplomatyczno-wojskowej BRL w Rydze, upoważnionej do rozmów z rządem Łotwy na temat uregulowania kwestii granic między obu państwami⁶.

Stworzenie konsulatu nie było jedyną zasługą Kuźmy Tereszczenko. 1 października przybyła do Rygi dyplomatyczno-wojskowa misja BRL na czele z pułkownikiem Konstantym Jezowitowem. W jej składzie był radca wojskowy podpułkownik R. Szolkowy i sekretarz Jan Czerepuk. 2 października K. Jezowitow uczestniczył w posiedzeniu Rady Białorusinów Łotwy. Witając zebranych w imieniu swego rządu obiecał im pomoc w organizowaniu życia narodowego. 3 października misja w pełnym składzie wręczyła dokument akredytacyjny ministrowi spraw zagranicznych Łotwy Z. Meierovicsovi. Obie strony omówiły stan stosunków międzypaństwowych w całym regionie, a strona białoruska wyraziła poparcie dla idei stworzenia związku państw bałtyckich oraz swoją gotowość przystąpienia do tej organizacji⁷.

² „Рижское Слово”, 24.07.1919; „Jaunakas Zinas”, 24.07.1919.

³ „Latvijas Sargs”, 24.07.; 06.08.1919.

⁴ „Сегодня”, 26.09.1919.

⁵ „Latvijas Sargs”, 30.08; 27.09.1919; „На Чужыне”, marzec 1920.

⁶ „Сегодня”, 02.10.1919.

⁷ Tamże, 03.10.1919 — 07.10.1919.

W wyniku tej rozmowy minister Z. Meierovics występując w Łotewskiej Radzie Narodowej wymienił BRL obok Ukrainy jako państwo przychylne Łotwie („współczuje nam”)⁸.

W połowie października rozpoczął się atak armii niemiecko-rosyjskiej pod kierownictwem Pawła Bermondta-Awałowa na Rygę, który ogromnym wysiłkiem był zatrzymany przez armię łotewską. Podczas walk w Rydze wśród przedstawicielstw cudzoziemskich, które nie opuściły stolicy Łotwy i kontynuowały pracę swoich placówek, była również misja BRL.

W listopadzie 1919 roku armia łotewska wyparła wojska Bermondta z terytorium własnego państwa. W tym czasie stosunki łotewsko-białoruskie były szczególnie ożywione. Jednym z głównych powodów tego ożywienia była sprawa stacjonującego w Estonii białoruskiego korpusu Stanisława Bułak-Bałachowicza. Jego dowództwo podczas toczących się właśnie estońsko-radzieckich rozmów pokojowych nie było pewne losu swojej jednostki, z drugiej zaś strony rząd BRL widział możliwość stworzenia na bazie korpusu armii białoruskiej. Z kolei rząd Łotwy widział w Białorusi potencjalnego sprzymierzeńca w walce z imperializmem rosyjskim.

5 listopada premier rządu BRL Anton Łuckiewicz podpisał nadzwyczajne pełnomocnictwa Klaudiuszowi Duszewskiemu jako przedstawicielowi Białorusi w państwach bałtyckich, dające mu prawo podpisywania umów o „mobilizacji obywateli BRL do armii łotewskiej i na odwrót”. Premier wyraził przekonanie, że udział Białorusinów w walce o wolność i niepodległość Łotwy będzie fundamentem wiecznej zgody i braterstwa między Łotwą i Białorusią⁹.

Rozmowy o możliwościach pomocy Łotwy w tworzeniu sił zbrojnych BRL prowadził K. Jezowitow, ale rząd Łotwy początkowo odniósł się do tej propozycji z dużą ostrożnością. Natomiast 10 listopada po rozmowach w łotewskim MSZ misja BRL była przekonana, że rząd Łotwy zgodzi się na tworzenie wojska białoruskiego w tym kraju. 11 listopada prasa rosyjska w Rydze pisała nawet, że misja białoruska za zgodą rządu Łotwy rozpoczyna mobilizację swoich obywateli. 12 listopada gazeta „Сегодня” opublikowała wywiad z konsulem B. Szymkowiczem, w którym informował on o planach mobilizacyjnych i jako przeciwnika wskazywał Armię Czerwoną lub armię Bermondta, zagrażające niepodległości Łotwy i Białorusi¹⁰. W rzeczywistości optymizm misji po rozmowach ze stroną łotewską był przedwczesny, bo rząd Łotwy w końcu nie dopuścił do wspomnianej mobilizacji, najprawdopodobniej obawiając się interwencji niemiecko-rosyjskiej. Świadczy o tym również wypowiedź głównodowodzącego armią łotewską generała J. Balodisa, który wyraził ubolewanie wobec K. Jezowitowa, że nie mógł pomóc Bia-

⁸ „Latvijas Sargs”, 07.10.1919.

⁹ Państwowe Archiwum Historyczne Łotwy (dalej: PAHL), f. 2574, op. 2, t. 3, s. 12.

¹⁰ „Сегодня”, 11-14.11.1919.

łorusinom z powodu stosunków wewnętrznych i zewnątrzpolitycznych panujących wokół obu państw¹¹.

Na konferencji państw bałtyckich, która odbyła się w połowie listopada 1919 roku w Tartu, Jezowitow wygłosił mowę, wzywając do zjednoczenia niedużych państw w celu zachowania niepodległości. Tartu — mówił — powinno stać „drugim Paryżem”¹².

Działalność misji dyplomatycznej BRL sprzyjała uaktywnieniu miejscowego społeczeństwa białoruskiego. W sierpniu 1919 roku do Rygi przeniesło się kilku białoruskich działaczy z Grodzieńszczyzny. 7 września odbyło się pierwsze ogólne zebranie białoruskiej kolonii w Rydze, w którym uczestniczyło około 500 ludzi. Wybrali oni 9-osobową Radę z J. Danilukiem na czele. W telegramie do rządu Łotwy uczestnicy zebrania wyrazili solidarność z walczącym o swoją wolność narodem łotewskim oraz przekonanie, że Białoruś i Łotwa wspólnie osiągną międzynarodowe uznanie swojej niepodległości. Podczas walk z armią Bermondta Rada aktywnie włączyła się w zbórkę środków dla ubogich Białorusinów — mieszkańców Rygi oraz pomagała konsulatowi BRL w rejestracji obywateli BRL. Rada ryska wysłała swego przedstawiciela na pierwsze posiedzenie Centralnej Rady BRL w Mińsku, które było przewidziane na 20 listopada¹³.

Życzliwość do Białorusi była zauważalna zarówno w kręgach politycznych jak i w społeczeństwie Łotwy. Jej źródła tłumaczył artykuł opublikowany w dzienniku „Jaunakas Zinas” pod tytułem „Czym jest Białoruś?” Główne przyczyny wzajemnego zbliżenia Łotwy i Białorusi zdaniem gazety to: zainteresowanie Białorusi portami łotewskimi oraz poparciem Łotwy na arenie międzynarodowej, natomiast dla Łotwy istnienie niepodległego państwa białoruskiego było jednym z elementów powstrzymujących imperializm rosyjski. Na początku listopada 1919 roku prasa łotewska zwracała uwagę, że z rządem BRL należy jeszcze rozstrzygnąć kwestię przynależności miasta Daugavpils. (Białorusini rościli pretensje do wschodniej części powiatu Ilukste w byłej guberni Kurlandskiej oraz południowej powiatu Daugavpils — z powodu mieszkającej tam dużej liczby Białorusinów.) Ziemie te — pisano — „są włączone do mapy Białorusi”. W drugiej połowie listopada łotewska prasa donosiła, że sporne terytorium nie powinno być przedmiotem poważnych nieporozumień, bo obie strony postanowiły kwestie sporne wyjaśnić według zasad etnograficznych, a w razie potrzeby spór rozstrzygnąć w drodze głosowania lub werdyktu sądu międzynarodowego¹⁴.

Na początku grudnia z Tartu do Rygi powrócił K. Jezowitow, który swoim głównym zadaniem liczył uzyskanie zgody rządu Łotwy na mobilizację

¹¹ Ronis I. *Karlis Ulmanis trimda un cietuma*, Riga 1995, s. 67.

¹² „Сегодня”, 14.11.1919; 20.11.1919; „На Чужыне” — marzec 1920.

¹³ „Jaunakas Zinas”, 01.11.1919; 06.11.1919.

¹⁴ Tamże, 07.11.1919; 21.11.1919.

Białorusinów do własnych formacji wojskowych lub do korpusu generała Bałachowicza. 11 grudnia minister spraw zagranicznych Łotwy odpowiadając na prośbę K. Jezowitowa podkreślił, że jego rząd „nie znajduje pożytecznym przejście generała Bałachowicza na terytorium Łotwy” dodając, że nie będzie się sprzeciwiał „przejściu oddziału drogą tranzytową przez Łotwę do swojej ojczyzny”¹⁵. Pełnomocnik rządu białoruskiego Klaudiusz Duszewski mówił nawet o osiągnięciu porozumienia w tej sprawie ze Stanisławem Bułak-Bałachowiczem i jako następne zadanie wymienił zakończenie rozmów o konwencji wojskowej między BRL a Łotwą¹⁶.

17 grudnia 1919 r. zorganizowano obchody drugiej rocznicy niepodległości BRL. W tym dniu Rada kolonii Białorusinów w Rydze urządziła koncert i bal. Wśród zaproszonych i przybyłych gości byli również członkowie rządu Łotwy z premierem K. Ulmanisem oraz przewodniczący Rady Narodowej J. Cakste, przedstawiciele misji państw Ententy i inne oficjalne osoby. Prasa rosyjska i łotewska ukazująca się w Rydze publikowała obszerny artykuły o Białorusi życząc jej uzyskania realnej niepodległości¹⁷. Dwa dni później — 19 grudnia, przedstawiciele BRL wraz z przedstawicielami jedenaście innych państw i rządem Łotwy wzięli udział w raucie na cześć komisji Ententy, kierowanej przez francuskiego generała A. Niesela. 21 grudnia A. Niesel przyjął K. Jezowitowa obiecując mu podczas rozmowy bronić niepodległości Białorusi w Radzie Najwyższej Ententy. Francuski generał interesował się szczególnie oddziałem S. Bułak-Bałachowicza¹⁸ głównie w kontekście wykorzystania tych wojsk w wojnie z bolszewikami.

Ale w grudniu pojawiły się pierwsze nieporozumienia między misją BRL a rządem Łotwy. Zgodnie z osiągniętym wcześniej porozumieniem, w końcu listopada i na początku grudnia rozpoczęto demobilizację obywateli BRL z armii łotewskiej¹⁹. Obywateli Białorusi nie powoływano więcej do wojska. Wiele osób, deklarując obywatelstwo BRL, nie chciało trafić na front w szeregach armii łotewskiej. Pracownicy konsulatu Białorusi, zainteresowani zwiększeniem liczby obywateli swego państwa, zbytnio nie wnkali, czy wszyscy zainteresowani otrzymaniem obywatelstwa BRL mają ku temu podstawy. Zadowalali się tylko ustnym oświadczeniem o chęci jego uzyskania. Łotysze nie byli zachwyceni perspektywą przerzedzenia szeregów własnej armii, dlatego też utrudniali zwalnianie ze służby wojskowej tych żołnierzy, którzy otrzymali obywatelstwo BRL, obiecując realizację międzynarodowych porozumień po zakończeniu wojny z bolszewikami²⁰.

¹⁵ ПАҢЛ, ф. 2574, оп. 2, т. 3, с. 4-5.

¹⁶ „Сегодня”, 05.11.1919; 10.11.1919; 23.11.1919.

¹⁷ Тамże, 17.12.1919; „Jaunakas Zinas”, 17.12.1919; „Latvijas Sargs”, 17.12.1919.

¹⁸ „Latvijas Sargs”, 20.12.1919; 23.12.1919.

¹⁹ ПАҢЛ, ф. 4967, оп. 1, т. 30. Rozkaz Naczelnika Ochrony Granicy z 1 grudnia 1919 roku; ф. 2574, оп. 2, т. 3, с. 26. (List dowódcy 9 pułku piechoty do konsula BRL o zwolnieniu ze służby żołnierza I. Epsztejna.)

²⁰ Тамże, ф. 2574, оп. 2, т. 3, с. 10, 16.

W styczniu 1920 roku szczególnego znaczenia nabrała kwestia oddziału S. Bułak-Bałachowicza, resztki którego (ponad 1 000 ludzi) do końca grudnia znajdowały się na terytorium Łotwy, w Aluksne (Marienhauz). Miejsce lokalizacji oddziału zostało wyznaczone przez dowództwo armii estońskiej. Według raportów z 11 stycznia 1920 roku w samym mieście było jedynie 350 żołnierzy, 850 pozostawało na froncie. W końcu stycznia 1920 roku Łotysze przejęli odcinek frontu na terytorium Łotwy, dotychczas broniony przez jednostki estońskie oraz oddział Bułak-Bałachowicza, który w całości przeniósł się do Aluksne. Sztab oddziału, w składzie 3 oficerów i 5 pisarzy, znajdował się w centrum miasta (ulica Pils 8). Zachowanie żołnierzy Bałachowicza było bez skazy. Sztab płacił nawet za leczenie żołnierzy w szpitalu miejskim. Porucznik Goba z armii łotewskiej wysłany do Aluksne celem zbadania sytuacji w tym mieście donosił, że miejscowi mieszkańcy są bardziej zadowoleni z zachowania oddziału białoruskiego niż jednostek estońskich, które tam wcześniej stacjonowały. Pilnie przestrzegano dyscypliny, szczególnie w stosunku do miejscowej ludności, za usługi należycie płacono. Oficer łotewski podkreślał, że do 14 stycznia od mieszkańców nie było żadnej skargi. Prawdopodobnie dowództwo oddziału, dobrze rozumiejąc jakie znaczenie dla jego losów będzie miał stosunek do niego rządu Łotwy, wprowadziło surowe kary za najmniejsze przekroczenia. Świadczy o tym także wspomniany przez porucznika Goba fakt aresztowania dwóch oficerów i czterech żołnierzy za pijaństwo i hałasowanie podczas nocy w swoim mieszkaniu, a tym samym zakłócanie spokoju mieszkańców²¹.

13 stycznia 1920 roku K. Jezowitow przypomniał ministrowi Z. Meierowicsowi, że na początku grudnia informował go o możliwym przeniesieniu oddziału Bułak-Bałachowicza z Estonii do Łotwy. Z. Meierowics nie wyraził wówczas zgody. Teraz kierownik misji BRL podkreślał, że oddział już znajduje się na Łotwie i może brać udział w walce przeciwko Armii Czerwonej razem z armią łotewską. Jezowitow zgadzał się na włączenie oddziału Bałachowicza w struktury armii łotewskiej. Przewidywał możliwość powiększenia korpusu poprzez mobilizację mieszkających na Łotwie Białorusinów. Kilka dni później K. Jezowitow prosił łotewskie MSZ o pozwolenie wjazdu do Łotwy dwóm wyższym oficerom — pułkownikowi Józefowi Bułak-Bałachowiczowi²² oraz pułkownikowi Konstantynowiczowi. Pozwolenie takie wkrótce wydano, a 20 stycznia oddział został włączony w skład armii BRL. Sytuację ułatwiała postawa dowództwa estońskiego w toczących się rozmowach po-

²¹ Tamże, f. 6033, op. 1, t. 24, s. 55.

²² Ówczesny urzędnik wojskowy w sztabie Głównodowodzącego Armii Łotewskiej G. Milbergs był świadkiem rozmowy J. Balodisa z „białoruskim bat'ką”. Najprawdopodobniej widział on nie Stanisława, lecz Józefa Bułak-Bałachowicza, mylnie biorąc go za tego pierwszego. Białorusin żądał „zawarcia z nim konwencji” oraz zaopatrzenia oddziału, na co J. Balodis nie zgodził się; Milbergs G. *Generalis Balodis ka tiesais prieksnieks*, „Latvijas Kareivis”, 21.02.1931.

kojowych z bolszewikami. Estończycy gotowi byli rozwiązać oddział, by ułatwić pertraktacje. Ale rozkaz powrotu do Estonii wydany przez estońskich generałów był wykonany tylko przez 160 żołnierzy białoruskich, inni ze S. Bułak-Bałachowiczem na czele odmówili posłuszeństwa i pozostali na Łotwie. Dowództwo estońskie wysłało do Aluksne zbrojny oddział z rozkazem zmuszenia Bułak-Bałachowicza do posłuszeństwa, ale był on zatrzymany przez Łotyszy, którzy nie byli uprzedzeni o takiej akcji na swoim terytorium (Estończycy nie uważali za stosowne informować dowództwo armii łotewskiej o działaniach wojskowych na obszarach jeszcze niedawno przez siebie kontrolowanych). 4 lutego — już po zawarciu pokoju estońsko-radzieckiego, sztab generalny armii estońskiej informował dowództwo armii łotewskiej, że jest zmuszony wydać rozkaz o wyłączeniu oddziału Bułak-Bałachowicza ze składu swej armii i zakazać mu wstępu do Estonii²³.

Jednocześnie S. Bułak-Bałachowicz, który 28 stycznia w Tallinie przeprowadził słynną rekwizycję kasy armii generała Judenicza, czasowo aresztując jej dowódcę, szukał również innych dróg wyjścia z kryzysu. W końcu stycznia rozpoczął rozmowy z przedstawicielami polskiej misji wojskowej w Rydze (kapitanem A. Myszkowskim) i Tallinie (rotmistrzem S. Prus-Bogusławskim), usiłując zbadać możliwości włączenia swego oddziału w struktury wojska polskiego. Propozycje Bałachowicza zostały przychylnie przyjęte przez dowództwo polskie w związku z planowaną akcją na Ukrainie. Ze względów politycznych Polakom zależało na włączeniu do działań możliwie jak najwięcej oddziałów niepolskich. Kapitan Myszkowski wkrótce otrzymał rozkaz określić skład narodowościowy i liczebny oddziału, jak również orientację polityczną jego dowódcy²⁴. 7 lutego donosił on, że ostatnia „awantura” Stanisława Bułak-Bałachowicza w Tallinie (aresztowanie Judenicza) znacznie utrudnia bezpośredni kontakt z dowódcą, i że udało mu się porozumieć z jego bratem — Józefem Bułak-Bałachowiczem. W międzyczasie Myszkowski ustalił, że rząd Łotwy nie zgadza się na tranzyt oddziału przez swoje terytorium. Prawdopodobnie w porozumieniu z Józefem Bułak-Bałachowiczem opracował plan przebicia się oddziału przez terytorium kontrolowane przez Armię Czerwoną i dołączenia do wojska polskiego w rejonie Dryssy²⁵. Brak zgody strony łotewskiej na tranzyt korpusu wynikała z warunków tajnego zawieszenia broni z bolszewikami obowiązującego od 1 lutego 1920 r. Tajny rozkaz naczelnika sztabu armii łotewskiej P. Radzinsza do dowódcy dywizji łatgalskiej z 8 lutego 1920 r., informujący jednocześnie o oczekiwanym rajdzie korpusu Bałachowicza na „tyłach bolszewików”, nakazywał „bar-

²³ PAHŁ, f. 3601, op. 1, t. 469, s. 135.

²⁴ T. Paluszyński, *Przejście oddziału generała Stanisława Bułak-Bałachowicza z Estonii do Polski (marzec 1929 roku)*, [w:] *Polska i Europa w XIX-XX wieku*, Poznań 1922, s. 114.

²⁵ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Attachaty, A-II, 81/I, nie paginowane.

dzo tajnie” — pomóc Białorusinom, zaopatrując ich „granatami, jedzeniem oraz sprzętem sanitarnym”. Rozkaz głosił: „Kiedy pójdzie on [Bałachowicz — E. J.] przez wasze lewe skrzydło, tajnie przepuście go, jak by to było wojsko estońskie. Dla nas jego rajd jest dobry, ale musimy udawać, że o nim nie wiemy i mu nie pomagamy”²⁶. Jednak do wspomnianej akcji z różnych powodów nie doszło.

W tym czasie Bałachowicz utrzymywał również kontakty z misją wojskową BRL. 8 lutego K. Jezowitow zwrócił się do naczelnika państwa polskiego J. Piłsudskiego z prośbą o pozwolenie na transport białoruskiego oddziału do okupowanej przez Polaków Białorusi i wyznaczenie mu odcinka na froncie. W tym samym dniu do przedstawiciela dyplomatycznego Polski w Rydze B. Bouffała zwrócił się sekretarz misji BRL J. Czerepuk, usiłując wyjaśnić możliwości przejścia oddziału pod komendę dowództwa polskiego, a jednocześnie zachowania więzi politycznych ze strukturami władzy BRL²⁷.

Jako forma pomocy finansowej misji BRL, na początku stycznia 1920 roku wydane były znaczki pocztowe w 5 nominałach z napisami w języku białoruskim, które można było nabyć na pocztce w Aluksne oraz Gulbene (Alt Schvanehoff)²⁸.

Ostatecznie Bałachowicz na własną rękę związał swój los z wojskiem polskim. Jak sam później pisał — z powodu „rusofilskiej i germanofilskiej” orientacji K. Jezowitowa²⁹, co nie brzmi zbyt przekonująco. Prawdopodobnie istotnym powodem owego wyboru była utrata znaczenia misji BRL w związku z faktycznym upadkiem tego państwa. Istotny był również brak środków finansowych, zabezpieczających potrzeby oddziału. Polska okupowała w tym czasie większość terytorium Białorusi i była realną siłą w tej części Europy.

17 lutego S. Bułak-Bałachowicz z Aluksne telegrafował A. Myszkowskiemu do Rygi, że zgadza się na przejście swego oddziału pod rozkazy dowództwa wojska polskiego i jest gotów walczyć na froncie podolskim jako dowódca „oddziału ukraińskiego”. W tym samym dniu A. Myszkowski poinformował o tym przełożonych w Warszawie dodając, że „Łotysze nie mają nic przeciwko temu”. Zgodę rządu Estonii na przejście oddziału Bałachowicza wyraził również przedstawiciel wojskowy tego państwa w Rydze dodając jednak, że oficjalne wejście do Estonii temu oddziałowi jest zakazane. Myszkowski rozpoczął już konkretne rozmowy z Józefem Bałachowiczem o przejściu oddziału³⁰. 23 lutego podpisano w Rydze oficjalną umowę, a 4-5 marca większa część oddziału, w którym Białorusini stanowili tylko 21% żołnierzy odttransportowano pociągiem z Vecgulbene do Daugavpils, a stamtąd do Brześ-

²⁶ PAHŁ, f. 6033, op. 1, t. 406, s. 11.

²⁷ *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, London 1990, s. 143.

²⁸ M. Cabanowski, *General Stanisław Bułak-Bałachowicz*, Warszawa 1993, s. 113.

²⁹ S. Bułak-Bałachowicz, *Wojna będzie czy nie będzie?*, Warszawa 1931, s. 62.

³⁰ AAN, Attachaty, A-II, 64/I, s. 4, 8, 9, 14.

cia Litewskiego³¹. Biuro Prasy Białoruskiej przy misji BRL w Rydze oświadczyło, że „specjalna białoruska jednostka wojskowa” została przeniesiona do Białorusi zgodnie z umową zawartą między S. Bułak-Bałachowiczem i dowództwem polskim³², chociaż faktycznie oddział nie miał prawie żadnego powiązania z rządem BRL.

Niepowodzeniem zakończyła się próba misji BRL uzyskania pozwolenia rządu Łotwy na otwarcie oddziałów rejestracji paszportów (faktycznie — konsulatów) w innych miastach Łotwy (w Daugavpils i Jelgava). Łotysze odmawiali argumentując przede wszystkim niepewnym stanem niepodległości państwowej BRL. Jedynie minister spraw wewnętrznych Łotwy A. Bergs 14 kwietnia oświadczył, że otwarcie „sekcji rejestracji paszportów” BRL w Łatgali będzie dozwolone tylko po zakończeniu pełnej rejestracji mieszkańców przez odpowiednie łotewskie instytucje państwowe³³. Stanowisko ministra było wynikiem opisywanego już procesu zmiany obywatelstwa łotewskiego na białoruskie w celu uniknięcia służby wojskowej. Również niepewność losów państwowości białoruskiej nakazywała politykom łotewskim zachowanie wstrzeźliwości w tej sprawie. Wiele również wyjaśnia korespondencja ambasadora Łotwy w Finlandii K. Zasinsza. W grudniu 1919 r. w rozmowie z ambasadorem Polski w Helsinkach wyraził on swoje niezadowolenie z powodu uznania niepodległości Białorusi przez Finlandię.

Na przełomie 1919 i 1920 r. przedstawicielstwo Łotwy w Helsinkach kilkakrotnie odwiedził konsul BRL generał Wasilkowski, który usiłował przekonać dyplomatów łotewskich do przeniesienia formacji Bałachowicza na teren Łotwy. Powoływał się przy tym na poparcie Francji, którego w rzeczywistości nie było³⁴.

Wiele wysiłków misja BRL na Łotwie (jej pełnomocnictwa zostały również zatwierdzone przez rząd Wacława Łastowskiego) wkładała w obalenie propagandy prowadzonej przez polskich dyplomatów o braku podstaw uznania państwa białoruskiego. W związku z opublikowanym 4 stycznia 1920 roku w prasie łotewskiej komunikatem polskiej misji o sytuacji BRL, Białorusini wydali oświadczenie, że komunikat jest wyrazem wrogiego stosunku Polski „do Białorusi jako państwa i białoruskiego narodu w ogóle”³⁵. Rząd Łotwy usiłował zająć stanowisko neutralne, chociaż nie zawsze to się udawało wobec odmiennego położenia Polski i Białorusi. 17 kwietnia przedstawiciel Polski w Rydze B. Bouffał meldował, że rząd łotewski odnosi się do „sprawy białoruskiej” wstrzeźliwie, chociaż „przez palce” patrzy na „agitację antypolską”, czynioną przez misję dyplomatyczną BRL. Dyplomata polski był

³¹ Szczegóły w: T. Paluszyński, *Przejście...*, s. 117-118.

³² „Latvijas Sargs”, 12.03.1920.

³³ PAHŁ, f. 2574, op. 2, t. 3, s. 42, 44.

³⁴ Tamże, op. 3, t. 57, s. 46.

³⁵ „Kurzemes Vards”, 09.01.1920.

przekonany, że wielu „szpiegów Jezowitowa” udaje się na Białoruś okupowaną przez wojsko polskie z paszportami łotewskimi „w kieszeni”³⁶ (było to zupełnie możliwe z powodu dużej liczby Białorusinów — obywateli łotewskich — E. J.).

W istniejącej sytuacji politycznej nie dawały żadnych wyników próby misji BRL uregulowania kwestii granicznych między obydwoma państwami, chociaż właśnie MSZ Łotwy 23 lutego proponowało drogą rozmów rozwiązać sporne problemy. W marcu Szymkowicz i Czerepuk zostali powołani w skład delegacji BRL do komisji łotewsko-białoruskiej, która miała omówić zagadnienie przyszłej granicy państwowej³⁷. Z powodu wygórowanych żądań³⁸ delegacji BRL oraz niepewnej sytuacji białoruskiej państwowości strona łotewska nie spieszyła z mianowaniem swoich przedstawicieli i komisja nigdy nie rozpoczęła pracy.

Jedynie w dziedzinie wspierania ruchu społecznego miejscowych Białorusinów misja dyplomatyczna BRL osiągnęła pewne sukcesy. Z inicjatywy przewodniczącego Centralnego Zarządu Białoruskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego „Baćkauszczyna” Konstantego Jezowitowa, na początku 1920 roku w Rydze utworzono filię tej organizacji. Dzięki dobrym stosunkom K. Jezowitowa z władzami łotewskimi, po krótkim czasie oddział ten uzyskał odpowiednie pomieszczenia w centrum miasta. W marcu Towarzystwo wydało pierwszy i, jak się okazało, ostatni numer pisma „Na Czужynie”. Pismo wydano przy pomocy konsulatu BRL. Redaktorem był sekretarz tej placówki, a redakcja mieściła się w pomieszczeniach konsulatu. W numerze opublikowano krótką historię BRL, mapę z częścią powiatu Daugavpils i Ilukste w składzie tego państwa, informacje o życiu białoruskiej kobnii w Rydze, wiersz S. Bałachowicza pisany w Tallinie (Rewlu) pt. „Klicz Bat’ki” oraz inne materiały³⁹. Z pomocą misji BRL w Rydze były organizowane także kursy języka białoruskiego.

W maju Polacy pozwolili na wyjazd z Mińska do Rygi premiera Białoruskiej Republiki Ludowej Wacława Łastowskiego oraz członków rządu Pałuty Badunowej, Tomasza Hryba i Jazepa Mamońki. Rząd BRL kontynuował swoją działalność na Litwie (w Kownie) oraz w Rydze. Do tego czasu niepodległość BRL de facto albo de iure była uznana przez Ukrainę, Niemcy, Łotwę, Litwę, Estonię, Czechosłowację, Bułgarię, Finlandię oraz Turcję. Rozpoczęto także rozmowy z rządem Rosji Radzieckiej, który był zainteresowany w pozyskaniu sprzymierzeńca w wojnie z Polską. W lipcu delegacja BRL

³⁶ AAN, Kolekcja odpisów dokumentów, t. 2, s. 159.

³⁷ ПАHL, f. 2574, op. 2, t. 3, s. 91, 93-95.

³⁸ O. Łatyszonek podaje, że w 1919 roku niektórzy działacze białoruscy rościli pretensje nie tylko do Daugavpils, ale również Rezekne i Ludza (Lucyn); O. Łatyszonek, *Białoruskie formacje wojskowe 1917-1923*, Białystok 1995, s. 149.

³⁹ „На Чужыне”, marzec 1920.

z Wasylem Zacharką na czele na zaproszenie rządu radzieckiego udała się do Moskwy. W tym czasie wojska radzieckie były w ofensywie i zdaniem bolszewików przychylność rządu BRL okazała się zbyt duża. 12 lipca został zawarty układ radziecko-litewski, który przewidywał włączenie w skład Litwy części terytorium BRL. Zacharka przebywając w Moskwie zareagował oficjalnym protestem, ale nie miało to żadnego znaczenia.

Topniejące możliwości rządu BRL uzyskania kontroli nad terytorium swego państwa powodowały większą wstrzeźliwość instytucji rządowych Łotwy w stosunkach z dyplomatami białoruskimi. Na przełomie maja i czerwca 1920 roku policja ryska przeprowadziła sprawdzanie przynależności państwowej obywateli BRL, zatrzymując kilku podejrzanych. Po ingerencji misji BRL prefekt ryskiej policji obiecał zaniechać aresztowań Białorusinów i w przyszłości zachowywać się wobec nich bardziej taktownie⁴⁰.

Kłopoty z łotewskimi służbami porządkowymi mieli również przedstawiciele białoruskiego rządu. Sekretarz Rady BRL J. Mamońko — na przykład — został zatrzymany na granicy w drodze z Rygi do Mińska. Odebrano mu 14 600 rubli carskich przewidzianych na wypłatę pensji dla ministrów rządu BRL. Dopiero w Rydze zwolniono go z aresztu. Obydwie strony przedstawiały różne wersje zdarzenia. J. Mamońko twierdził, że żołnierze łotewscy na granicy zachowali się grubiańsko, a celnik nie zważając na dyplomatyczny paszport oświadczył mu, że „nie przyznaje dyplomatów nie istniejącej republiki”. Z kolei sztab ochrony granicznej meldował, że J. Mamońko nie pozwolił na rewizję swego bagażu. Po potwierdzeniu misji BRL, że wywożone pieniądze są rzeczywiście własnością państwa białoruskiego, były one zwrócone⁴¹, ale wypadek ten nie mógł polepszyć dość skomplikowanych stosunków białoruskiej dyplomacji z rządem Łotwy.

8 sierpnia, głównie z powodu trudności finansowych, zamknięto konsulat BRL w Liepaja. W ten sposób przedstawicielstwa tego państwa pozostały już tylko w Rydze. W sierpniu misja BRL bezskutecznie usiłowała uzyskać zgodę na uczestnictwo w konferencji państw bałtyckich w Bulduri koło Rygi. Przeciwno byli przedstawiciele Finlandii, Estonii i Litwy. Łotwa wstrzymała się od głosu. W owym czasie uległ natomiast zmianie stosunek Polski do BRL. Armia Czerwona bowiem była nad Wisłą, dlatego polska delegacja głosowała za udziałem przedstawicieli BRL w konferencji. Misja BRL nawet przysłała przedstawicieli do przewodniczącego delegacji polskiej Leona Wasilewskiego, by podziękować mu za ten gest⁴².

Po zawarciu pokoju między Łotwą i Rosją Radziecką oraz rozpoczęciu we wrześniu 1920 r. polsko-radzieckich rozmów pokojowych w Rydze, do których nie dopuszczono nawet białoruskich komunistów, stało się jasnym,

⁴⁰ PAHŁ, f. 2574, op. 2, t. 3, s. 77, 81.

⁴¹ Tamże, s. 61, 64, 65, 69, 73.

⁴² AAN, Kolekcja odpisów dokumentów, t. 2, s. 254.

że rząd łotewski będzie usiłował uwolnić się od obecności politycznie mu niewygodnych oficjalnych przedstawicieli BRL. Wkrótce po zorganizowanej 20 października narady polityków BRL w Rydze, gdzie zdecydowano o tworzeniu wokół rządu W. Łastowskiego zjednoczonego bloku narodowego, w wyniku nacisków rządu łotewskiego misja BRL zaczęła przygotowywać się do odjazdu.

27 października przebywający w Rydze szef rządu Wacław Łastowski zwrócił się drogą dyplomatyczną do państw bałtyckich z wezwaniem o poparcie polityczne i finansowe dla BRL. W komunikacie misji BRL wyrażono zrozumienie dla obaw państw bałtyckich wobec propozycji zakładania na ich terytorium białoruskich baz wojskowych⁴³.

11 listopada w Kownie rząd Łastowskiego zawarł układ z rządem litewskim, w którym stwierdzono, że oba państwa mają wspólnego wroga — Polskę oraz tak zwaną Litwę Środkową. Wkrótce rząd białoruski przeniósł się do Kowna. Krótco przed wyjazdem do Kowna Łastowski przebywając w Rydze udzielił wywiadu prasie rosyjskiej, w którym współpracę białorusko-litewską określił jako korzystną dla obu państw⁴⁴. Działalność zakończyła również misja BRL w Rydze. Część jej członków wyjechała z Łotwy, pozostał K. Jezowitow, który w okresie międzywojennym był faktycznym kierownikiem białoruskiego ruchu narodowego w tym kraju. Dopiero po II wojnie światowej Jezowitow został aresztowany i zamordowany przez radzieckie organy bezpieczeństwa. Na Łotwie pozostał również kurier misji S. Gaspari. W 1922 roku był on aresztowany przez łotewską policję polityczną jako szpieg Rosji Radzieckiej. Przyznał się, że w takiej roli występował w okresie swojej pracy w misji⁴⁵. Z tego wynika, że strona radziecka miała bezpośrednią informację o wszystkich działaniach przedstawicielstwa BRL na Łotwie.

W październiku, w wyniku akcji polskiego generała Lucjana Żeligowskiego na Wileńszczyźnie, terytorium Łotwy wraz z innymi jednostkami armii litewskiej opuściła, stacjonująca niedaleko Ilukste, jednostka białoruska⁴⁶, przenosząc się do Litwy⁴⁷. Brała ona udział w wyzwolaniu tego terytorium w 1919 roku. Jej walki oraz przemieszczenia są znakomicie analizowane przez białostockiego historyka Olega Łatyszonka⁴⁸. Na przełomie 1919 i 1920 roku batalion białoruski był zaangażowany w konflikt łotewsko-litewski, powstały na tle sporu o część powiatu Ilukste (Ilukszta). Pretensje terytorialne Litwini wysunęli również do miasta Daugavpils, co było jednym z głównych

⁴³ ПАHL, f. 2574, op. 2, t. 3, s. 106.

⁴⁴ „Сего дня”, 17.11.1920.

⁴⁵ „Latvijas Kareivis”, 05.03.1922.

⁴⁶ Źródła łotewskie mówią o „batalionie białoruskim”, chociaż z pracy O. Łatyszonka, *Białoruskie formacje...* wynika, że mogła być mowa o kompanii (tworzenie batalionu dopiero się odbywało w Kownie).

⁴⁷ ПАHL, f. 6033, op. 1, t. 61, s. 24.

⁴⁸ O. Łatyszonek *Białoruskie formacje...*, Białystok 1995.

powodów zawarcia w końcu grudnia 1919 roku tajnego układu polsko-łotewskiego skierowanego przeciw Litwie. Zakładano wyzwoleń Łatgalii od Armii Czerwonej, połączenie sił polskich i łotewskich, odcinając tym samym kontakt armii litewskiej z bolszewikami. Przewidywano również nie dopuścić do udziału jednostek litewskich w tej akcji, militarnie wymierzonej przeciwko Armii Czerwonej, politycznie zaś przeciw Litwie. Ofensywa w Łatgalii rozpoczęła się 3 stycznia 1920 roku i przebiegała pomyślnie. Zaskoczeni Litwini tego samego dnia usiłowali przejść przez Dźwinę i prawie im się to udało, jednak zostali wyparci przez 1 pułk legionów wojska polskiego. Polacy mieli rozkaz wszelkimi sposobami, włącznie z walką, spowodować cofnięcie się Litwinów na lewy brzeg Dźwiny. Udało im się to osiągnąć drogą pertraktacji⁴⁹. W styczniu 1920 roku dwie kompanie białoruskie (batalion) w składzie armii litewskiej stacjonowały koło Kalkuni (Kalkuny). W następnych miesiącach łotewski wywiad regularnie donosił o liczebności białoruskiego batalionu (300-400 żołnierzy), jego uzbrojeniu (8 karabinów maszynowych) i zachowaniu Białorusinów. Meldunki mówiły, że zachowanie żołnierzy białoruskich w stosunku do miejscowej ludności było nieporównywalnie lepsze niż litewskich. Meldowano także o wrogich stosunkach między Białorusinami i Litwinami oraz o sympatiach tych pierwszych do Łotwy i Łotyszów⁵⁰. W kwietniu batalion przekształcono w kompanię, która wkrótce (latem) wzięła udział w walkach litewsko-polskich w rejonie Brasławia⁵¹, a później powróciła na teren powiatu Ilukste. Pozostała ona w rejonie Kalkuni do października 1920 roku, kiedy została wycofana do Litwy.

Po likwidacji misji BRL w Rydze zmalała aktywność białoruskiej społeczności na terenie Łotwy. Misja uaktywniała białoruską mniejszość narodową w Republice Łotewskiej. Stworzyła struktury białoruskiego życia narodowego, rozbite dopiero w okresie okupacji radzieckiej w 1940 roku. Ożywienie nastąpiło w okresie okupacji niemieckiej 1941-1944 r. Ruch ten był uwarunkowany także dosyć dużą liczbą Białorusinów na Łotwie. W roku 1920 było ich 75 000, w 1925 roku — już tylko 38 000, natomiast w roku 1935 — 27 000⁵². Liczby te świadczą o nienaturalnych zmianach demograficznych, jakie następowały wśród białoruskiej mniejszości narodowej w Republice Łotewskiej w okresie międzywojennym. Większość Białorusinów pochodziła z Łatgalii. W XIX wieku w Łatgalii, byłych Inflantach Polskich,

⁴⁹ Centralne Archiwum Wojskowe, Wojskowe Biuro Historyczne, 341. 1. 150; 400. 1. 489; PAHŁ, f. 3601, op. 1, t. 471, s. 5. (Rozkaz operacyjny dowództwa grupy Rydza-Śmigłego z 3 stycznia 1920 r.)

⁵⁰ PAHŁ, f. 2575, op. 11, t. 8, s. 45. Informacja zewskazanych źródeł łotewskich o wrogich stosunkach litewsko-białoruskich znajdują potwierdzenie w źródłach polskich, które mówią o licznych przypadkach dezercji w batalionie białoruskim; AAN, Attachaty, A-II, 64/1, s. 35; A-II, 81/2.

⁵¹ O. Łatyszonek *Białoruskie formacje...*, s. 101.

⁵² I. Apine, *Baltkrievi Latvija*, Riga 1995, s. 21.

a później guberni Witebskiej, gdzie szlachta polska zachowała swoje wpływy gospodarcze, w niektórych gminach chłopci łotewscy posługiwali się językiem białoruskim, a niektórzy polskim⁵³. Większość z nich była katolikami. Ich świadomość narodowa bliska była kategorii określanej w historiografii polskiej jako „tutejsi”. Zdarzało się, że w latach dwudziestych władze łotewskie ze względów politycznych usiłowały rejestrować Polaków jako Białorusinów. Niemniej jednak w okresie międzywojennym wykrystalizowała się świadoma narodowo grupa Białorusinów przekonanych o przynależności do narodu białoruskiego.

Krótki okres współpracy Łotwy i Białoruskiej Republiki Ludowej, który z powodu nieustannej polskiej lub sowieckiej okupacji terytorium państwa białoruskiego nie był wykorzystany, skończył się w końcu roku 1920. Stosunek Łotwy do rządu BRL i jej przedstawicielstw dyplomatycznych był odzwierciedleniem panującej w regionie sytuacji politycznej. Prawdopodobnie, gdyby rządowi BRL udało się doprowadzić do niepodległości swego państwa, opisane procesy stałyby się podstawą do poprawnego ułożenia stosunków między Łotwą i Białorusią.

Зме ст

У 1918 г. была аб'яўлена незалежнасць Беларусі і Латвіі. Абе дзве дзяржавы ўзаемна прызналі новы палітычны статус суседа і намагаліся наладзіць звычайныя дыпламатычныя адносіны. У Рызе былі створаны консульства Беларускай Народнай Рэспублікі і вайсковая місія, якую ўзначаліў палкоўнік Канстанцін Езавітаў. У дачыненнях паміж урадамі абедзвюх дзяржаў, нягледзячы на многія спрэчныя пытанні, пераважала зычлівасць для незалежніцкіх памкненняў партнёра. Паасобныя рашэнні латышскіх улад сведчылі аб іх зацікаўленасці існаваннем беларускай дзяржавы. Толькі падпісанне польска-большавіцкага дагавору аб падзеле тэрыторыі Беларусі ўчыніла неабгрунтаваным далейшае існаванне беларускай дыпламатычна-вайсковай місіі ў Рызе.

Summary

In 1918 Belarus and Latvia proclaimed their independence. Both states recognised each other's political status and tried to establish normal diplomatic relations. A consulate of the Belarusian Popular Republic and a military mission headed by Colonel Kanstantsin Yezavitau were established in Riga. Despite many controversial issues, mutual relations between both countries were marked by amity toward each other's independence aspirations. Specific decisions of the Latvian authorities testified to their concern about the survival of the Belarusian state. Only the signing of the Polish-Bolshevik treaty on the partition of the Belarusian territory made the existence of the Belarusian diplomatic mission in Riga unwarranted.

⁵³ B. Limanowski, *Pamiętniki (1835-1935)*, Warszawa 1957, s. 89.